

РОЗДІЛ І. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340:12 (477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-01>

Методологічний інструментарій вивчення теоретико-правової категорії «правовий менталітет»

Кобко-Одарій В. С.

*ТОВ «Дунайська імпортна компанія», Болградське шосе, 31/1,
м. Ізмаїл, Одеська область, Україна
vika.kobko.93@gmail.com*

Ключові слова:

правовий менталітет, методологічний інструментарій, загальнонаукові методи пізнання, спеціальні методи пізнання, правовий менталітет українського народу.

Під час вирішення заявлених завдань у рамках даного дисертаційного дослідження, безумовно, слід спиратися на концептуальні підходи та методи пізнання, виявлені наукою та адаптовані дослідницькою практикою. У статті використано загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. Використано міждисциплінарний підхід, який дав змогу застосовувати природно-наукову й гуманітарну методологію. Водночас предмет даного дослідження припускає специфічне застосування деяких традиційних і нетрадиційних концептуальних підходів та методів. Методологія дослідження особливостей правового менталітету українського народу будується на основах плюралізму, що передбачає використання значної кількості методологічних інструментів.

Methodological toolkit for studying the theoretical and legal category «legal mentality»

Kobko-Odariy V. S.

*Limited Liability Company Danube Import Company,
Bolgradske Shosse, 31/1, Izmail, Odessa region, Ukraine
vika.kobko.93@gmail.com*

Key words:

legal mentality, methodological tools, general scientific methods of cognition, special methods of cognition, legal mentality of the Ukrainian people.

Any scientific study can not do without the use of a certain set of methodological approaches and methods of cognition, which are determined by the specifics of its subject. The problem of legal mentality, despite its coverage by domestic and foreign scholars, is quite relevant today. In the conditions of statehood formation, formation of legal and social character of civil society, changes that take place in the society require appropriate reflection and explanation for the citizens. It is these transformations that prompt a deeper study of many phenomena of a legal nature, in particular the legal mentality, which will make it possible to understand the essence of everything that is happening in the state from the mental-legal side. The quality of research into the legal mentality depends first and foremost on the proper use of methodological tools of scientific knowledge. The relevance of these issues is due to the fact that the issue of methodological support is crucial for the theoretical study of legal mentality. This will allow scientists to better, deeper and more comprehensively understand the legal nature of this phenomenon. It should be noted that when investigating any phenomena of legal reality, there is no single set of methodological tools. Given the vastness of the subject matter and the legal material, it would be tempting on our part to claim a deep and thorough methodological study. That is why, despite the importance

of each methodological approach and method, qualitative research should be based on the principle of methodological pluralism, which will not only allow qualitative substantive analysis of the legal mentality, but also make certain analogies that are important in the life of the Ukrainian legal system. General and special scientific methods of cognition are used in the article. An interdisciplinary approach was used which allowed the use of natural science and humanitarian methodology. At the same time, the subject of this study involves the specific application of some traditional and unconventional conceptual approaches and methods.

Вступ. Будь-яке наукове дослідження не може обійтися без застосування певного набору методологічних підходів та методів пізнання, які зумовлені специфікою його предмета.

Проблема правового менталітету сьогодні є достатньо актуальною. В умовах становлення державності, формування правового, соціального характеру громадянського суспільства зміни, що відбуваються у соціумі, потребують відповідного осмислення та пояснення для громадян. Саме такі трансформації спонукають до все більш глибокого вивчення багатьох явищ правового характеру, зокрема правового менталітету, який дасть змогу зрозуміти суть усього, що відбувається в державі з ментально-правового боку.

Якість дослідження правового менталітету передусім залежить від правильного використання методологічного інструментарію наукового пізнання.

Актуальність зазначеної проблематики зумовлена тим, що питання методологічного забезпечення є визначальним для теоретичного дослідження правового менталітету. Це дасть змогу науковцям краще, глибше та обширніше зрозуміти правову природу даного явища.

У різні часи проблеми правового менталітету вивчали такі вітчизняні вчені, як І.В. Бичко, Є.Л. Бойко, Ю.П. Крисюк, І.М. Коваль, В.А. Павловська-Кравчук та ін. Дослідженням даного питання також займалися такі зарубіжні вчені, як Р.С. Байнізов, О.В. Довкаленко, Д.В. Міняйло, А.Ю. Мордовцев тощо. Та слід зауважити, що питанню методологічного інструментарію вивчення правового менталітету на сьогодні приділяється недостатньо уваги.

Метою даної статті є окреслення методологічного інструментарію вивчення теоретико-правової категорії «правовий менталітет».

На нашу думку, дана стаття набуде більшої наукової значимості та важливості, якщо ми будемо досліджувати методологічний інструментарій саме правового менталітету українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під *методологією наукового дослідження* розуміють сукупність принципів, засобів, методів і форм організації та проведення наукового пізнання поставленої проблеми. Методологія

наділена апаратом дослідження, до якого відносять:

- принципи організації та проведення наукового дослідження;
- різні методи наукового дослідження та способи його проведення;
- понятійно-категоріальну основу наукового дослідження, зокрема: актуальність, проблематику, об'єкт, предмет, мету, завдання, наукову новизну, евристичну цінність, теоретичну і практичну значущість.

Усі складові елементи наукового дослідження є основою методологічного апарату і сукупно являють собою інструментарій цілеспрямованого пізнання об'єктів, явищ і процесів. Результати наукових досліджень здебільшого виражають у вигляді системи понять, закономірностей, законів і теорій [1, с. 13].

Методологія дослідження особливостей правового менталітету українського народу будується на основах плюралізму, що передбачає використання значної кількості методологічних інструментів. Так, у даному дослідженні нами були використані такі методи пізнання, як загальнонаукові та спеціально-наукові, а також використано міждисциплінарний підхід, який дав змогу застосувати природно-наукову й гуманітарну методологію. Водночас предмет даного дослідження припускає специфічне застосування деяких традиційних й нетрадиційних концептуальних підходів та методів.

Найбільш повно специфіку правового менталітету українського народу розкривають можливості *цивілізаційного підходу*. Так, цивілізаційний підхід орієнтований на визнання правового плюралізму як основи та фундаментальної цінності правового розвитку сучасних правових систем.

Цивілізаційний підхід дає змогу зрозуміти, що інші етнічні групи, народи наділені власними ментальними особливостями, і ці особливості не завжди співпадають з особливостями інших народів. Укоренившись у свідомості народів, ментальні особливості виступають бар'єром для безумовного прийняття правових цінностей, що зародилися в інших правових традиціях. Менталітет являє собою сталу матрицю парадигм, котрі виступають для людини певної етнічної групи,

народу абсолютним взірцем поглядів та поведінки. Засівши глибоко у підсвідомості, ці зразки світосприйняття негативно реагують на все чужорідне. Пояснення цьому слід шукати в неперервному зв'язку правового менталітету із системою інших нормативних регуляторів: релігією, мораллю, традиціями тощо. Слід відзначити, що правова ментальність містить не лише сталі, а й динамічні елементи, котрі в процесі взаємодії з іншими культурами, цивілізаціями допускають запозичення доцільних, корисних нововведень, при цьому не порушуючи «ген соціального життя».

Герменевтичний підхід являє собою «мистецтво розуміння та осягнення смислу і значення знаків, теорію та загальні правила інтерпретації текстів» [2, с. 35]. Даний підхід у дослідженні українського правового менталітету звертає увагу на мову як основний носій «правової традиції і скарбницю багатоманітних символів. Досліджуючи історію лексичного боку української мови, герменевтика призведе до розкриття історично-набутого смислу правової культури України» [3, с. 90], що дає можливість теоретично безкінечно поглиблювати розуміння змісту українського правового менталітету як однієї з основ процесу інтерпретації.

Культурологічний підхід відносно правового менталітету завжди герменевтичний. «Культурні процеси в такому просторі не виходять за його межі, простір пульсує, отримує енергію від внутрішнього духовного джерела, котрим визначається і його ж метрика. Подібного роду моделі певною мірою придатні для розуміння локального культурного простору, що утворюється життям етносів і в умовах їх відносно автономного існування, але навряд чи придатні під час розгляду культурного простору, що утворюється вступом на історичну арену націй, оскільки вони живуть та розвиваються в умовах високої зв'язності та високої конкурентності» [4, с. 64]. Герменевтичний складник культурологічного підходу спрямований на пізнання цінностей, зв'язків, відносин, що лежать в основі правової спадщини в контексті культури. Важливість використання культурологічного підходу під час дослідження українського правового менталітету пояснюється тим, що дані явища правової дійсності породжені національною культурою.

Використання **потребового підходу**, обґрунтування якого подане в працях П. Рабиновича, пояснюється тим, що «такий підхід є аксіоматичною ідеєю про те, що соціальна природа, соціальна суть явищ – це не здатність слугувати засобом задоволення потреб суб'єктів суспільства». Учений відзначає, що, не вдаючись до потребового підходу, навряд чи можливо встановити соціальну

суть явищ. Саме тому, пише він, не буде великим перебільшенням стверджувати, що потребовий підхід – це єдино можливий інструмент з'ясування соціальної сутності будь-яких явищ соціуму (зокрема, і правових явищ). Викладеним пояснюються місце та роль такого підходу в усій системі дослідницьких підходів до вивчення будь-яких соціальних явищ. З одного боку, він не може абсолютизуватися, фетишироваться, оскільки, як і будь-який інший підхід, має об'єктивні межі свого використання, а саме тому не підміняє та не витісняє інших дослідницьких підходів. Водночас, з іншого боку, останні втрачають свою евристичність, наукову ефективність, корисність, якщо залишається невідомою (чи спотворення) суть тих явищ, котрі становлять їх об'єкт, тобто якщо застосування інших підходів не опирається на розуміння цієї сутності [5, с. 72].

Оскільки правовий менталітет нерозривно пов'язаний із суб'єктами права, котрі мають певні потреби, логічним буде вести мову про потребу народу у праві, котре враховує особливості національного правового менталітету.

Аксіологічний підхід, на думку В.С. Бігуна, є «визнання людини найвищою соціальною цінністю та визнання права цінністю, формою відображення і способом утілення людських цінностей. Застосування цього підходу дає змогу встановити, що закономірністю формування, прояву й розвитку ціннісних властивостей відношення людини і права є розвиток і поступальне здійснення гуманістичної природи права. Одним із проявів такого здійснення є поступ як філософсько-правової та політико-правової думки, так і політико-правової практики у напрямі визнання та утвердження людини «найвищою соціально-правовою цінністю» [6, с. 4].

Аксіологічний підхід дає змогу виробити методологічну основу вивчення ціннісних відносин. Правовий менталітет має свій ціннісний зміст, утілений у моральних, культурних складниках. При цьому первинною в духовному змісті відносно до правового менталітету є моральність: неможливо оцінити дані явища правової дійсності поза моральних цінностей. Моральний (етичний) складник правового менталітету набуває особливої актуальності в період духовної кризи, втрати культурних орієнтирів, підміни духовних цінностей. Але при цьому слід відзначити, що не варто зводити правовий менталітет лише до етичного складника, оскільки правовий менталітет набуває правовий характер лише в контексті держави та права.

Серед наявного масиву методологічних інструментів провідна роль у методологічному дослідженні правового менталітету відводиться **фемінологічному підходу**, завдяки якому дане явище правової дійсності розкривається вихо-

дячи з феноменологічної установки свідомості. Як слушно зауважував В. Малахов, «даний підхід зорієнтований на рефлексію про переживання правового досвіду та правової реальності, яке і веде до справжньої очевидності (а не до важливості) та достовірності; вона являє собою комплекс засобів та прийомів редукції наукового знання про право до ідей та очевидностей...» [7, с. 48].

Завдяки феноменологічним елементам правовий менталітет стає феноменом, оскільки він розглядається виходячи з феноменологічної установки свідомості. Правові феномени досліджуваного явища стають сутністю, які пізнаються інтуїтивно, тобто через загальні, необхідні та незмінні риси феномена, без якого він не може бути правовим. Правовий менталітет ще за своєю природою є бінарним, тобто передбачає співвідношення усвідомлених та неусвідомлених елементів. Як зауважує К.В. Сидорова, «входження у правову сферу починається з переживання права на рівні психологічних процесів, пов'язаних із його відчуттям, визнанням. У силу наявності ціннісного аспекту його відповідність нормативним встановленням формальне право або приймається суб'єктом, або відторгається, викликаючи внутрішнє протиріччя. Правовий суб'єкт стикається із ситуацією вибору вподобань, сильний вплив на котрі чинять існуючі стереотипи, прийняті уявлення та особиста переконаність індивіда в нормативності процесів, що відбуваються» [8, с. 96].

Феноменологічний аналіз яскраво демонструє, що правовий менталітет має певні властивості, якості, які відображаються в мові, манерах, культурі, моралі, побуті та віруваннях, традиціях, стереотипах, котрі формують певну поведінку людей, що належать до тієї чи іншої соціально-культурної спільноти, без котрої неможливо пояснити вибір людини. Феноменологічні дані об'єктивно відповідають етичним переконанням культурної та філософської традицій, затверджують об'єктивну дійсність моральних установ.

Під час дослідження правового менталітету необхідно використовувати і *системний підхід*, котрий передбачає, що будь-які зміни, що відбуваються з елементами системи, обов'язково відображаються на системі у цілому. Застосування системного підходу до аналізу українського правового менталітету дає змогу комплексно розглянути дане явище, активізувати вивчення структур в окремих елементах. Так, наприклад, правовий менталітет має консервативний, стійкий та статичний характер, котрий є результатом тривалого і детального впливу етнічних, природно-географічних і соціально-економічних умов проживання суб'єкта менталітету. Таким чином, правовий менталітет знаходиться у взаємозв'язку з іншими елементами.

Системний підхід включає у себе структурний та функціональний підходи. Так, функціональний аспект дає змогу аналізувати основні функції правового менталітету, серед яких можна виділити: упорядкування, стабілізація та консервація правової свідомості; збереження набутих у минулому правових цінностей та їх самотності; забезпечення власної культурно-правової унікальності, «етноправового» пульсу тощо. Структурний аспект дає змогу дослідити внутрішню будову правового менталітету.

У дослідженні правового менталітету українського народу неабияку роль відіграє використання *історичного методу*. Як зазначає М. Дамірлі, «історичне (у тому числі історико-правове) пізнання спрямоване на розкриття смислу. Це впливає з природи історико-правового пізнання як гуманітарного знання, котре неможливе без відображення мотиваційно-сміслових, ціннісних чинників і цільових залежностей, які є ключем для відкриття суб'єктивного світу людини» [9, с. 353].

Поза історичного контексту, що пов'язує сучасність із тими явищами та процесами, що їм передували, неможливо пізнати сучасність. Правовий менталітет має історичний характер, відкривається, реалізується та змінюється протягом століть.

Історичний метод розглядає сукупність умов, в яких починає формуватися правовий менталітет та закладається генетичний код нації, як певну незмінну, абсолютну заданість життя конкретного суспільства, що істотно відрізняється від будь-якого іншого суспільства. Звичайно, досліджуючи правовий менталітет різних етнічних груп, можна побачити загальні риси ментальності, але в кожному конкретному випадку вони мають свої змістовні відтінки, що зумовлені особливостями правової традиції, специфікою державності тощо.

Історичний метод у своїх межах надає можливість не зосереджуватися лише на описовості характерних рис правового менталітету, а й акцентує увагу дослідника на виявленні їх закономірностей. Зокрема, характеризуючи правовий менталітет українців, можна виділити такі риси, як індивідуальність, емоційність, релігійність, прагнення до «свободи» тощо. Саме вони, з одного боку, виступають відображенням часу, а з іншого – саме характер історичного розвитку зумовив їх появу.

Специфіку правового менталітету неможливо дослідити поза *формально-юридичним* методом. Формально-юридичний метод відіграє значну роль в аналізі, уточненні, роз'ясненні, визначенні понять, без яких ми не завжди можемо сформулювати наявні проблеми. В юридичній літературі зазначається, що у формально-юридичному методі, який допомагає описати, класифікувати

й систематизувати державно-правові феномени, досліджуються їх зовнішні і внутрішні форми, у ньому використовуються такі прийоми, як аналіз, дослідження, методи систематизації.

Це метод, який, за словами Ієринга, є «абеткою права», що дає змогу вивчати правовий менталітет у «чистому вигляді», поза їхніх зв'язків із культурою, політикою, економікою, релігією тощо. Застосування даного методу здійснюється за допомогою формально-логічних прийомів: аналізу та синтезу, абстракції, індукції та дедукції та дає змогу отримати і передати знання ясним, цілком визначеним чином.

Використання *порівняльно-правового* методу ґрунтується на дослідженні значної кількості аналогічних об'єктів та їх порівнянні. Він може бути двох видів: синхронічним (синхронним) і діахронічним (порівняльно-історичним). Окрім того, у спеціальній правовій літературі виокремлюють макропорівняльний метод і мікропорівняльний. У першому випадку йдеться про порівняння явищ чи процесів, що відбуваються в різних взаємодіючих системах, у другому – про порівняння елементів однієї системи.

Застосування порівняльно-правового методу під час дослідження особливостей правового менталітету українського народу дає змогу виявити закономірні явища та ті, що повторюються у правовій спадщині різних народів, спрямовані на пошук специфіки правового менталітету конкретного народу, на виявлення випадкового й універсального в розвитку та функціонуванні правової спадщини різних народів.

Порівняльно-правовий метод дає змогу вийти за межі національної правової системи, врахувати як позитивний, так і негативний правовий досвід. Лише порівнюючи особливості національного правового менталітету з правовим менталітетом іншого народу, можна отримати конкретні шляхи вдосконалення правової системи України, поліпшити законодавчу базу, укріпити законність та правопорядок. Але обов'язково з дотриманням основ національного правового менталітету.

Використання даного методу дає змогу, з одного боку, враховувати весь потенціал національної правової спадщини, збагачуючи та збагачуючись при цьому, з іншого – враховувати та впроваджувати всі найкращі досягнення інших правових традицій з урахуванням осо-

бливостей українського правового менталітету. Звісно ж, йдеться не про сліпе запозичення, адже на українській землі може «плодоносити» лише те, що тут зародилося. Але й нехтувати досягненнями інших правових систем не варто.

Використання порівняльно-правового методу дає змогу не лише краще пізнати особливості власного правового менталітету, краще пізнати сьогодення, а й вирахувати тенденції подальшого розвитку та вдосконалення. Знання цих тенденцій має не лише велике практичне значення, а й теоретичне, що дасть змогу працювати «на випередження».

Соціологічний метод дає змогу дослідити функціонування правового менталітету на основі конкретних фактичних даних. У рамках даного методу правовий менталітет розглядається як явище, що впливає на правову доктрину, позитивне право, процеси правореалізації тощо; виявляється ефективність прогнозування соціальних наслідків впливу правової спадщини та правового менталітету; встановлюються чинники, що впливають на поведінку людей, зумовлені особливостями ментальності.

Метод *правового моделювання* – це не тільки елемент законотворчого процесу, а й серйозна теоретико-прикладна наука, яка формується на базі практики і вимог життя, спираючись на великий обсяг знань, накопичений усім цивілізованим людством [10, с. 26]. Цей метод, пов'язаний з абстрагуванням та ідеалізацією, дав змогу на основі врахування особливостей українського правового менталітету створити віртуальну модель подальшого розвитку правової системи України.

Висновки з даного дослідження. У підсумку слід відзначити, що під час дослідження будь-яких явищ правової дійсності не існує єдино заданої сукупності методологічних інструментів. Ураховуючи обширність тематики та юридичного матеріалу, було б зухвало з нашого боку претендувати на глибоке та ґрунтовне методологічне дослідження. Саме тому, незважаючи на значимість кожного методологічного підходу та методу, якісне дослідження має опиратися на принцип методологічного плюралізму, що не лише дасть змогу дати якісний змістовний аналіз правовому менталітету, а й винести певні аналогії, що мають значення у житті української правової системи.

Література

1. Юринець В.Є. Методологія наукових досліджень. Львів, 2011.
2. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Павлов С.С. Методологія досліджень правових традицій України. *Актуальні проблеми політики*. 2007. Вип. 30. С. 85–93.
4. Сараф М.Я. Изменение культурного пространства. *Пространство и время*. 2013. № 1. С. 64.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

6. Бігун В.С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» ; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. Київ, 2004. 19 с.
7. Малахов В.П., Эридшвили Н.Д. Методологические и мировоззренческие проблемы современной юридической теории. Москва : Прогресс, 2011. 286 с.
8. Сидорова Е.В. Проблемы методологии исследования правовых ценностей. *Государство и право*. 2012. № 7. С. 96–101.
9. Дамирли М.А. История философии права и история правовой мысли: вопросы соотношения. Проблемы філософії права. 2005. Т. 3. № 1–2. С. 351–354.
10. Копиленко О.Л., Мурашин Г.О. Правове моделювання як ефективний засіб нормативно-правової уніфікації у правотворчості. Університетські наукові записки. 2005. № 1–2(13–14). С. 24–31.

References

1. Yurynets V.Ie. Metodolohiia naukovykh doslidzhen / V.Ie. Yurynets. – Lviv. – 2011.
2. Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy, holovnyi red. V. H. Kremen. K., Yurinkom Inter, 2008. 1040 s.
3. Pavlov S.S. Metodolohiia doslidzhen pravovykh tradytsii Ukrainy / S.S. Pavlov // Aktualni problemy polityky / Zbir. nauk. prats / Holov. Red. S.V. Kivalov. – Odesa: Feniks, 2007. – Vyp. 30. – S. 85-93.
4. Saraf M.Ia. Yzmenenye kulturnoho prostranstva / M.Ia. Saraf // Prostranstvo y vremia. – 2013. – № 1. – 64.
5. Rabinovych P.M. Osnovy zahalnoi teorii derzhavy ta prava. – K.: Ataka, 2001. – 176 s.
6. Bihun V. S. Liudyna v pravi: aksiolohichniy pid- khid : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.12 «Filosofia prava» / V. S. Bihun ; Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy MVS Ukrainy. – K., 2004. – 19 s.
7. Malakhov V.P., Эридшвылы N.D. Metodolohycheskye y myrovozrencheskye problem sovremennoi yurydycheskoi teoryy. – M.: Prohress, 2011. – 286 s.
8. Sydorova E.V. Problemy metodolohyy yssledovaniya pravovykh tsennostei / E.V. Sydorova // Hosudarstvo y pravo. – 2012. – № 7. – S. 96-101.
9. Damyryly M.A. Ystoryia fylosofyy prava y ystoryia pravovoi mysly: voprosy sootnosheniya / M.A. Damyryly // Problemy filosofii prava. – 2005. – Т. 3. – № 1-2. – S. 351-354.
10. Kopylenko O.L., Murashyn H.O. Pravove modeliuvannia yak efektyvnyi zasib normatyvno-pravovoi unifikatsii u pravotvorchosti / Universytetski naukovy zapysky // 2005. – 1-2 (13-14). – S. 24-31.